

1950 — 1965 DÖNEMİNDE
TARIM DIŞINDAKİ EMEKÇİ GRUPLAR AÇISINDAN
GELİR DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Dr. Korkut BORATAV

PLÂN :

I — Sınıflar arası gelir dağılımının zaman içindeki seyrinde hangi istatistikî gösterge kullanılmalıdır? II — Bugüne kadar Türkiye’de yapılan araştırmalar. III — İstatistikî bulguların sunuluşu. IV — 1950 - 1965 döneminde sınıflar arası gelir dağılımında meydana gelen değişikliklerin tahlili (1. Dönemin genel görünüşü 2. Çeşitli emekçi gruplar arasında çıkar çatışması mı, çıkar birliği mi vardır? 3. Millî gelirin veya kesim gelirlerinin büyüme hızı ile gelir dağılımı arasındaki ilişki. 4. Fiat hareketleri ve gelir dağılımı. 5. Çeşitli emekçi grupların nisbî durumlarının 1950 - 1965 arasındaki seyri). V — Tarım dışındaki emekçi grupların gelir dağılımındaki değişikliklere karşı duyarlılıkları. VI — Kullanılan verilerin gerektirdiği bazı ihtiyatî kayıtlar.

— I —

Sınıflar arası gelir dağılımının zaman içindeki seyrini tesbite yönelen araştırmalarda, incelenen sınıflara intikal eden gelirlerin millî gelir içindeki oranlarında vaki değişimleri tesbite yetinebilir miyiz? Soruyu, bu makalede incelenecek grupları meydana getiren tarım dışındaki emekçiler (işçi ve memurlar) açısından ifade edersek; tarım dışındaki emekçi gelirlerinin (ücret ve maaşların) millî gelir içindeki payında meydana gelen değişmelerin, gelir dağılımı açısından emekçi tabakaların nisbî ekonomik durumlarında meydana gelen değişimleri yansıttığını kabul edebilir miyiz? Örneğin ücretlerin millî gelir içindeki oranının artmakta olması gelir dağılımının işçi sınıfı lehine değişmekte olduğunu kesinlikle gösterir mi?

Bilindiği gibi bir bölüşüm kategorisi veya bir gelir tipi olarak ücret kapitalizmle yaşattır. Kapitalizm öncesi üretim ve bölüşüm

ilişkilerinin kapitalist ilişkilere dönüşmekte olduğu bir ekonomide ücret ödemelerindeki artışın millî gelirin büyüme hızını aşması normaldir. Bu olgu, işçi sınıfının doğması ve özellikle tarımda kısmen de tarım dışında mülksüzleşen geniş tabaka ve yığınların bu genç sınıfı beslemesi ve genişletmesi ile gerçekleşir. Aynı olgunun bir başka görüntüsü de, kapitalist gelişme ile birlikte tarım dışı kesimlerin tarım kesimi aleyhine sürekli olarak genişlemesidir. Ortalama reel ücretlerin sabit kaldığı farzedilirse tarım dışı istihdam hacminin uzun dönem büyüme oranı reel millî gelirin büyüme hızını aşarsa, ücretlerin millî gelir içindeki payı artar. İşgücünün değerinin tarihî bakımdan artan bir trend göstermesi, ampirik bulguların da doğruladığı üzere, ortalama reel ücretlerin zaman içinde artmasını sağlar ve böylece ücretlerin millî gelir içindeki payının yükselmesi, tarım dışı istihdam hacmi millî gelirin büyüme hızından daha ağır bir tempo ile artmakta iken dahi mümkün olur. Ancak burada önemli olan husus şudur : Ücret ve maaşlar toplamının ve bu toplamın millî gelire oranının uzun dönemde artması, kısmen yapısal bir değişikliğin sonucunda işçi sınıfının genişlemesinin etkisini, kısmen de bu sınıfın reel yaşama şartlarında vaki ilerlemeyi ihtiva eder. Ücretler / millî gelir oranı, faal nüfustan daha hızlı büyüyen emekçi tabakalarda vaki genişlemenin etkilediği bir oran olduğu için; yani içerisinde yapısal bir etken taşıdığı için, emekçi tabakaların nisbî ekonomik durumlarının uzun dönem seyrinin yeterli bir göstergesi sayılamaz. Bu yargı özellikle tarımdan ve küçük zanaatlerden sanayi ve hizmetlere büyük nüfus akımlarının görüldüğü ve ücretli işçiliğin hızla genişlediği ekonomiler için doğrudur.

Ücretler / millî gelir oranı yerine **parite oranı** diye adlandırılan bir diğer bölüşüm oranı, yukarıda sözünü ettiğimiz yapısal değişmelerin etkilerinden kısmen masun olduğu için uzun dönem tahlilleri için çok daha elverişli görünmektedir. Bu oranı işçi sınıfı için tanımlarsak:

$$\text{Parite oranı} = \frac{\text{Ücretler}}{\text{Millî gelir}} : \frac{\text{İşçiler}}{\text{Faal Nüfus}}$$

İşçilerin ve faal nüfusun tanımlanmasında, pay veya paydadandan birine dahil olan nüfus grubunun (örneğin ev kadınlarının) diğerinde de kapsanması veya birinin dışında tutulan grupların (örneğin askerler veya işsizlerin) diğerine de alınmamış olması gerekir.

Parite oranını işçilerin dışındaki sınıf ve tabakalara da uygulamak mümkündür (1).

Herhangi bir grup için parite oranının, grupta fert başına düşen gelirle faal nüfus başına millî gelir arasındaki oranla; örneğin

$$\text{işçiler için, } \frac{\text{Ücretler}}{\text{İşçiler}} : \frac{\text{Millî Gelir}}{\text{Faal Nüfus}} \text{ oranı ile özdeş olduğu}$$

açıktır. Buna göre herhangi bir grup için parite oranının birden büyük veya küçük olması, grup ortalama gelirinin faal nüfus başına millî gelir ortalamasından fazla veya az olduğunu göstermektedir. Parite oranı, ücretler/millî gelir oranı gibi global bir bölüşüm göstergesi değil, grup ortalama gelirinin diğer grup ortalamaları ile karşılaştırılmasına imkân veren bir oran olduğu için faal nüfusun yapısındaki değişmelerden kısmen arınmıştır ve birinci orana üstünlüğü buradadır (2).

Bunun dışında «sokaktaki adam»ın gelir dağılımı ve bölüşüm meselelerini anlayış tarzına en yakın kemmî gösterge de **parite** oranı olsa gerektir. Sınıflar arası gelir dağılımına akademik olmayan bir seviyede ilgi duyanlar (örneğin işverenle ücretler üzerinde pazarlık halinde bulunan işçiler) için anlamlı olan, ücretler/millî gelir oranı gibi global göstergeler değil; mensup oldukları grubun **ortalama** geliri ile, kendileriyle bir bölüşüm ilişkisi içinde olan diğer grupların gelir ortalamaları arasındaki fark ve bu farkın büyümekte olup olmadığıdır. Ortalama gelir farklarının oranlar şeklinde ifadesi olan **parite oranı**, bu anlayışa çok daha yakın bir istatistikî göstergedir.

Türkiye'de sınıflar arası gelir dağılımının seyri ile ilgili verileri, tarım dışındaki emekçi gruplar açısından değerlendirmeye te-

- (1) Parite oranı ve bu kesimde sözünü ettiğimiz kavramsal ve metodolojik meseleler için: K. Boratav, **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1965, ss. 102-115. Ayrıca bk. Ord. Prof. Ö. C. Sarç, «Kalkınma Plânı ve Millî Gelirimizin Dağılımındaki Değişmeler», **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 25, No. 1-2, Mart 1966, ss. 165-176.
- (2) Ancak aynı sbepten ötürü parite oranı, grup geliri, millî gelir oranında mevcut olmayan bir zaaf ta taşımaktadır. Herhangi bir gruba ait parite oranı, ortalama millî gelir ve diğer grupların parite oranları sabitken dahi (gruplar arası nüfus hareketlerinden ötürü) değişebilir. Oran, bu yüzden yapısal değişmelerin etkisinden ancak **kısmen** arınmıştır ve mükemmel olmayan bir bölüşüm göstergesidir. Ayrıca kendi içinde önemli iktisadî farklılaşmalar, gelir eşitsizlikleri taşıyan gruplar için de bu oranın kullanılması pek elverişli değildir. (Bk. Boratav, **op. cit.**, ss. 112-113; Sarç, **op. cit.**, ss. 171-175).

şebbüs ettiğimiz bu çalışmada kullanacağımız kemmî gösterge, yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü **parite oranı** olacaktır.

— II —

Türkiye'de resmî istatistikler millî gelirin gelir tiplerine (ücret, faiz, kâr, rant kalemlerine) ayrılmasını bugüne kadar tesbit edememiştir. Bu yüzden sınıflar arası gelir dağılımı millî gelir istatistiklerinden çıkarılamamaktadır. Buna karşılık 1960'dan sonra sınıfların millî gelirden aldıkları payların seyrine ışık tutacak bazı araştırmalar yapılmış; bazı önemli bulgular elde edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda sosyal sınıfların ortalama gelirlerinin 1950-1960 arasındaki seyri ile ilgili bazı tahminler vardır (3). Bu teşebbüsteki metodolojik zaafı ortaya koyan Ord. Prof. Ö. C. Sarç, D. P. T.'nin bulguları üzerinde bazı düzeltmeler de yapmıştır (4). Dr. Alpaslan Işıklı 1955-1966 yılları için sigortalı işçilerin ücret toplamlarını ve gerçek ortalama ücret indekslerini tesbit etmiş, bu ortalamaları (toplu sözleşme düzenine geçenlerin gelir dağılımına etkilerini tesbit amacıyla) 1961-1966 yılları için adam başına sabit fiatlarla G. S. M. H. indeksleriyle karşılaştırmıştır (5). Doç. Dr. Tuncer Bulutay'ın 1950-1962 yılları için millî gelirin maaşlar, ücretler, tarımsal gelirler ve kâra ayrılmasını tahmin ettiğini görüyoruz (6). Son olarak da Doç. Dr. Uğur Korum, 1950-1965 yılları için 15-64 yaşları arasında fiilen çalışan nüfusun tarım dışı kesimde memurlara, devlet kesimi işçilerine, özel kesim işçilerine, ücret dışı gelir sahiplerine ve nihayet tarıma ayrılışını hesapladığı gibi aynı dönem içinde bu grupların elde ettikleri gelirleri de tesbit ve tahmin etmiştir. Dr. Korum ayrıca tarım gelirlerinin, tarım dışı ücret gelirlerinin ve tarım-dışı ücret-dışı gelirlerin millî gelire oranında vaki değişimleri de göstermiştir (7).

Bu çalışmalarda tesbit edilen bulgular içerisinde Dr. Korum'unkiler zaman bakımından en geniş kapsamlı, gruplar bakımından

(3) D.P.T., **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**, 1963-1967, ss. 48-51.

(4) Sarç, *op. cit.*

(5) **Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1967, ss. 135-139.

(6) **Ekonometrik Bir Deneme**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1967, ss. 186-191.

(7) «1950-1965 Döneminde Türk Ekonomisindeki Değişmelerin Oranlar Yardımı ile Analizi», **İstatistik Dergisi**, Haziran 1968, Cilt: I, Sayı 1, ss. 1-24.

da en ayrıntılı serileri vermektedir. Dr. Korum'un araştırması sayesinde 1950 - 1965 dönemi için; **devlet kesimi işçileri ile özel kesim işçilerine** ve bu iki gruptan meydana gelen **tarım dışındaki işçi sınıfına** ve **memurlara** ait parite oranlarını tesbit etmemiz mümkün oluyor. Millî gelir ve toplam faal nüfusa ilişkin olarak hesaplanabilecek bu oranların yanı sıra, aynı bulgular tarım dışındaki gruplara ait **kesim - içi** bölüşüm oranlarının hesaplanmasını, özellikle emekçilerle emekçi olmayanların parite oranlarındaki değişmelerin karşılaştırılmasını mümkün kılıyor.

Böylece Dr. Korum'un bulgularından hareketle 1950 - 65 yılları içinde tarım dışı kesimdeki grupların bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen değişmelere ışık tutmaya teşebbüs edebiliriz. Bu bölüşüm ilişkilerinin kemmî göstergelerini teşkil eden bölüşüm oranları içerisinde en anlamlı kabul ettiğimiz **parite oranında** vaki değişmeler yorumlarımıza esas teşkil edecektir. Gruplara ait gelirlerin ve çalışan nüfusun tesbitinde Dr. Korum'un hesaplama tarzını ve bulgularının sıhhatini tartışmasız kabul ediyoruz. Şu kadarına işaretle yetinelim ki, resmî millî gelir istatistiklerinin sıhhati dahi şüpheli olan bir ülkede herhangi bir kantitatif araştırmanın sonuçlarını (bizim bu makalemiz de dahil) fazla ciddiye almak abes olur.

— III —

Tablo I'de Dr. Korum'un verilerinden hareketle 1950 - 1965 dönemi için **memurlara, devlet kesimi işçilerine, özel kesim işçilerine**, ve bu üç grubun toplamı olan **emekçilere** ait bölüşüm oranları verilmiştir. Emekçi grupların millî ekonomi içindeki nisbî durumlarında meydana gelen değişmeleri iktisadî büyüme ve fiat hareketleri ile karşılaştırabilmek amacı ile aynı yıllara ait sabit fiatlarla millî gelirdeki ve fiat indekslerindeki yıllık değişme oranları da tabloya alınmıştır.

Bir bölüşüm tahlilinin mutlaka millî geliri kapsamaması, **millî gelirin** dağılımına ait olması gerekmez. Dolaysız bölüşüm ilişkileri içinde bulunan sosyal tabakaların karşılıklı durumlarını açıkça görebilmek ve karşılaştırmak için tahlili sadece bu grupları içeren sektörle sınırlamak, örneğin belli bir endüstrinin içindeki bölüşüm ilişkilerini ve gelir dağılımını incelemek daha anlamlı olabilir. Elimizdeki veriler **tarım dışı kesimdeki gelirin kesim içi dağılımını**, yani memurlar, devlet kesimi ve özel kesim işçileri (emekçiler) ile emekçi olmayanlar arasındaki dağılımını tesbite imkân veri-

yor. Tarım dışı kesim için hesaplanmış bölüşüm oranları TABLO II'de veriliyor. Bir bütün olarak tarım dışı kesimin ve bu kesim içindeki üç temel üretim kolunun (sanayi, ulaştırma, inşaat) gerçek gelirlerindeki yıllık artış oranlarını gösteren seriler de tabloya alınmıştır. Sanayi (madencilik dahil) ulaştırma ve inşaat dar anlamıyla işçi sınıfının istihdam edildiği temel kollardır.

Tablo I ve Tablo II'de gösterilen çeşitli bölüşüm oranları içinde yorumlarımıza esas teşkil edecek olanı **parite oranıdır**. Herhangi bir grubun gelir dağılımı açısından nisbî durumunda meydana gelen bir değişimin parite oranındaki aynı yönde bir değişme tarafından yansıtıldığını kabul ediyoruz. Tarım kesiminin tümünü kapsayan tek bir parite oranı bu büyük kesimin içindeki sınıflaşmayı gizleyeceği için anlamsızdır; dolayısıyla hesaplanmamıştır. Tarım dışındaki üç emekçi grup olan memurlara, devlet kesimi ve özel kesim işçilerine; ayrıca bu üç grubun toplamı olan emekçilere ait parite oranları hem millî ekonomi içerisinde (P_m , P_d , $P_ö$, $P_ü$) hem de tarım dışı kesimde ($P_{m(td)}$, $P_{d(td)}$, $P_{ö(td)}$, $P_{ü(td)}$) hesaplanmış; tarım dışında emekçi olmayanlara ait oran sadece bu kesime ait olmak üzere (P_B) tesbit edilmiştir. Bir ilk yaklaşım olarak «işçi sınıfı» diye tanımlayabileceğimiz devlet kesimi işçileri ile özel kesim işçileri toplamı için parite oranları hesaplanmış; ancak okuyucuyu rakamlara boğmamak için tablolara alınmamıştır; gerektiği hallerde kullanılacaktır.

Bu çeşitli oranlardaki değişmelerin yönünü okuyucunun rahatça takip edebilmesi için TABLO III düzenlenmiştir. Herhangi bir parite oranında bir önceki yıla göre bir artma TABLO III'te +, azalma ise — olarak olarak gösterilmiştir. Görüldüğü gibi bu tabloda oranlardaki değişmelerin sadece **yönü** gösterilip **büyüklüğü** gizleniyor; TABLO I ve II'deki bulguların çok basit ve eksik bir görüntüsü veriliyor, o kadar.

TABLO III — ÇEŞİTLİ PARİTE ORANLARINDAKİ DEĞİŞMELER

	MİLLÎ EKONOMİDEKİ ORANLAR				TARIM DIŞI KESİMDEKİ ORANLAR					
	P _m	P _d	P _ö	F _ü	P _m (td)	P _d (td)	P _ö (td)	P _ü (td)	P _B	
1951	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
1952	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
1953	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
1954	+	+	+	+	—	+	+	+	+	—
1955	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
1956	—	—	+	+	+	+	+	+	+	—
1957	—	—	—	—	+	+	—	+	+	—
1958	—	—	—	—	—	+	+	—	—	+
1959	+	+	—	+	+	—	—	+	—	—
1960	—	+	+	—	—	+	+	—	—	+
1961	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—
1962	—	—	—	—	—	+	—	—	—	+
1963	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
1964	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
1965	—	+	+	+	—	+	—	—	—	+

1950 - 1965 döneminin bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirilmesine şimdi geçebiliriz.

— IV —

1) 1950 - 1965 dönemi içinde, bütün sektörleri kapsayan dört yıllık (1950-53) bir hızlı gelişme devresi, yine dört yıllık (1956-59) şiddetli bir enflasyon devresi ile üç gerileme veya durgunluk yılı (1954, 1960, 1961) mevcuttur. 1960 ve 1961 yılları tarım kesiminde meydana gelen durgunlukla birlikte 27 Mayıs'ın olağanüstü etkilerini de taşıyan yıllardır. Nihayet toplu iş sözleşmeleri düzenine geçiş devresi olan 1964 ve 1965 yılları özellikle bizim tahlilimiz bakımından önem taşıyan iki yıldır. Bu iki yıl içinde 600.000'den fazla işçinin ücretleri ve çalışma şartları ilk defa olarak yeni bir düzen getiren toplu iş sözleşmeleri tarafından tesbit edilmiştir. 1964 yılında bu rakam 436.762'dir (8). Bu yıla ait gelir dağılımı değişikliklerini toplu iş sözleşmeleri düzenine geçiş vakiasından soyutlayarak değerlendiremeyiz.

2) Bölüşüm ilişkileri açısından çeşitli emekçi gruplar arasında çıkar çatışması mı, yoksa kader ve çıkar birliği mi vardır?

(8) Işıklı, *op. cit.*, s. 104.

Farklı bir ifadeyle bir emekçi grup genel olarak gelir dağılımı içerisindeki durumunu diğer emekçi grupların aleyhine mi, yoksa emekçi olmayan tabaka ve sınıfların aleyhine mi düzeltebilir?

Elimizdeki bilgiler özellikle TABLO III, bizi bu konuda bir yargıya götürebilecek mahiyettedir. Memurların, devlet kesimi işçilerinin ve özel kesim işçilerinin millî ekonomi içindeki nisbî durumlarının göstergeleri olan P_m , P_d ve $P_ö$ oranları 1951-1965 dönemindeki 15 yılın 11'inde aynı yönde, 4'ünde ise birbirinden ayrılan yönlerde değişmişlerdir. Tarımdaki üretim dalgalanmaları tarım dışı kesimdeki bütün grupların bölüşüm oranlarını aynı yönde etkileyeceği için, karşılaştırmaları tarım dışına ait parite oranları ile yapmak; yani TABLO III'ün sağ yarısına bakmak gerekecektir. Bu halde dahi aynı sonuç çıkmaktadır: 15 yıllık dönemde tarım dışı kesime ait emekçi olmayanların parite oranları (P_B) memurların parite oranları ($P_{m(td)}$) ile ancak bir yılda, devlet kesimi işçilerinininki ($P_{d(td)}$) ile beş, özel kesim işçilerinin ($P_{ö(td)}$) oranları ile ise sadece üç yılda aynı yönde değişmiştir. Buna karşılık tarım dışı kesime ait üç emekçi grubun parite oranları 15 yılın 8'inde aynı yönde değişmektedir.

Bu durumda, gelir dağılımını etkileyen iktisadî konjonktürün, iktisat politikası tedbirlerinin bütün emekçi grupların nisbî durumlarını esas itibariyle aynı yönde değiştirdiği; gelir dağılımı açısından emekçi gruplar arasında çıkar birliği; emekçi gruplarla emekçi olmayanlar arasında ise çıkar zıtlığı ilişkilerinin hâkim olduğu istatistiki olarak da belirmektedir. Ancak bu söylenen gelir dağılımındaki değişikliklerin yönü ile ilgilidir; değişikliklerin vüsatı konusunda aynı şey ileri sürülemez; grupların, iktisadî şartların gelir dağılımını bozucu etkilerine karşı direnme kabiliyetleri veya uygun şartlara intibak güçleri (maruz kaldıkları etkilerin yönü aynı olmakla birlikte), birbirinden farklıdır. Bunu biraz ileride gruplara ait trendleri incelerken göreceğiz.

3) Millî gelirin veya sektörel gelirlerin büyüme hızı ile gelir dağılımı arasında herhangi bir ilişki gözlenmekte midir? Farklı bir ifadeyle hızlı gelişme veya durgunluk yıllarında emekçi grupların nisbî durumları belli yönlerde mi değişmektedir?

Bu soruya cevap verirken elimizdeki serilerin kapsadığı bütün yılları almaktansa, reel gelirlerin dönem ortalamasının çok üstünde bir hızla arttığı yıllara ait parite oranlarındaki değişmeleri, gelir artış oranlarının asgarî veya negatif olduğu yıllarla karşılaştırmak daha anlamlı sonuçlara götürebilmektedir.

Karşılaştırmaları; millî gelirin yıllık artış oranları ile emekçilerin millî ekonomiye ait parite oranlarındaki ($P_{\bar{u}}$) yıllık değişmeler (TABLO IV - A); tarım dışı gelirin artış oranları ile emekçilerin tarım dışı kesime ait parite oranlarındaki ($P_{\bar{u}(td)}$) değişmeler (TABLO IV - B); ve nihayet tarım dışındaki temel üretim kollarındaki (sanayi, inşaat, ulaştırma) gelirin büyüme oranları ile işçi sınıfının tarım dışı kesime ait parite oranları ($P_{(d+\bar{o})(td)}$) arasında (TABLO IV - C), yani üç ayrı tablo halinde yapıyoruz (9).

TABLO IV - A : MİLLÎ GELİRİN BÜYÜME HIZI VE EMEKÇİLERİN PARİTE ORANINDAKİ DEĞİŞMELER

<u>YILLAR</u>	<u>$\Delta Y/Y$ (%)</u>	<u>$\Delta P_{\bar{u}}$</u>
1951	15,4	— 0,233
1952	8,6	— 0,100
1953	11,2	— 0,143
1958	12,0	— 0,102

1954	— 9,5	+ 0,225
1960	2,2	— 0,053
1961	0,4	+ 0,132

TABLO IV - B : TARIM DIŞI KESİMİN BÜYÜME HIZI VE EMEKÇİLERİN PARİTE ORANINDAKİ DEĞİŞMELER

<u>YILLAR</u>	<u>$\Delta G/G$ (%)</u>	<u>$\Delta P_{\bar{u}(td)}$</u>
1951	10,0	— 0,024
1952	10,8	— 0,030
1953	12,9	— 0,034
1957	9,4	+ 0,014
1965	9,0	— 0,013

1954	0,9	+ 0,011
1960	3,1	— 0,007
1961	3,2	+ 0,030

(9) Karşılaştırmalara her üç Tabloda da sabit hatlarla büyüme oranlarının % 8,5 ve daha fazla olduğu yıllarda % 3,5 ve daha az olduğu yıllar esas alınmıştır.

**TABLO IV - C : SANAYİ, İNŞAAT VE ULAŞTIRMA
KOLLARINDAKİ BÜYÜME HIZI VE İŞÇİ SINIFININ
PARİTE ORANI**

<u>YILLAR</u>	<u>$\Delta S/S$ (%)</u>	<u>$\Delta P_{(d+\ddot{o})}$ (td)</u>
1952	14,7	— 0,017
1953	16,0	— 0,010
1957	10,8	— 0,003
1959	8,7	— 0,019

1954	2,4	+ 0,011
1958	3,5	+ 0,022
1960	1,6	+ 0,025
1961	— 0,2	+ 0,019

Her üç tablo yukarda sorduğumuz soruyu esas olarak aynı yönde cevaplandırmaktadır: Üretimin yüksek bir hızla büyüdüğü yıllarda gelir dağılımı açısından emekçilerin nisbî durumu bozulma; durgunluk ve gerileme yıllarında ise düzelme eğilimi göstermektedir. Tablolar arasında bu konuda önemli bir fark olmamakla beraber sırf metodolojik açıdan bu sorunun cevaplandırılmasında hangi gelir (üretim) serilerindeki büyüme oranlarının incelenmesi gerektiğini kararlaştırmalıyız. İncelenen grupların **dahil olmadığı** bir sektörde meydana gelen bir dalgalanma, **ceteris paribus** o grubun toplam gelirden aldığı payı (dolayısıyla parite oranını) zıt yönde değiştirir. Örneğin, tarımsal üretimin millî gelirin büyüme hızından daha fazla arttığı yıllarda (**ceteris paribus**) tarım dışındaki emekçilerin (TABLO IV - A'da yansıtılan) millî ekonomi içindeki nisbî durumları bozulur; tarımsal üretimin millî gelirden daha düşük bir hızla arttığı yıllarda ise, yine **ceteris paribus**, emekçilerin millî ekonomi içindeki nisbî durumları düzelir. TABLO IV - A'nın kapsadığı yıllar içinde 1951 yılı birinci hale; 1954, 1960 ve 1961 yılları ise ikinci hale örnektir. Ancak, matematiksel ve mantıkî bir zorunluluktan ibaret olan böylesine bir ilişkinin tesbiti salt bölüşüm ilişkileri açısından pek az önemlidir; bu yüzden grupların dahil olmadığı kesimlerin (tarımın) tahlil dışı bırakılması gerekir. **Tarım dışı kesimin** büyüme hızı ile kesim içi parite oranlarını karşılaştıran TABLO IV - B'nin bu yüzden daha sıhhatli bir sonuca götürmesi beklenebilir.

Ancak tarım dışı kesimin bir bütün olarak ele alınmasında da yukardakini andıran bazı sakıncalar vardır. Tarım dışı kesimi meydana getiren faaliyet kollarından bazıları kesime ait gelirler toplamından önemli bir pay almakla birlikte emekçilerin küçük bir kısmını istihdam ederler. Serbest meslekler ve hizmetler; kısmen de ticaret ve malî teşebbüsler bunlardandır. Üstelik bu alt-kesimler, özellikle ticarî ve malî gelirler, tarım dışı kesimin yıllık büyüme oranlarından genel olarak çok daha şiddetli oynamalar göstermektedir. Ticarî gelirler, TABLO IV - B'de kapsanan yıllar içerisinde durgunluk yılları olan 1954, 1960 ve 1961'de tarım dışı kesimden çok daha şiddetli bir gerileme; 1951'de ise kesim artış oranını çok aşan bir gelişme göstermiştir (10). Bu bakımdan yukarıda tarım kesimini içeren bir karşılaştırma için ileri sürdüğümüz sakıncalar; emekçi grupların ihmal edilecek kadar az bir pay aldıkları serbest meslek gelirleri ve aşırı yıllık dalgalanmalara tabi ticarî ve malî gelirler için de geçerlidir. Dar anlamıyla işçi sınıfının tümünü, kullandığımız istatistiklerden yaptığımız tanımlamaya göre ise işçi sınıfının büyük kısmını içeren üç ana üretim kolundaki büyüme hızları ile gelir dağılımındaki değişimleri karşılaştıran TABLO IV - C'nin bulgularını bu yüzden tercih etmek yerinde olacaktır. Ne var ki, bu üç kesime ait istihdam serilerinin mevcut olmaması, karşılaştırmanın ancak tarım dışı kesime ait işçi sınıfının parite oranı ile yapılmasını mümkün kılıyor (11).

TABLO IV - C ise, diğer iki tablodan elde edilen sonuçları desteklemekte; bu sonuçları incelenen yıllar için istisnasız olarak pekiştirmektedir: Verimlilikte ve üretim hacminde sıçrama karakteri gösteren hızlı gelişme yıllarında işçi sınıfının reel geliri bu gelişmeye intibak edememekte; aşırı gelir artışları büyük ölçüde emekçi olmayan gruplara, işverenlere intikal etmektedir. Durgunluk yıllarında ise işçi sınıfı, ortalama reel ücretlerin normal seviyesinin (veya gelişme trendinin) altına düşürülmesine karşı başarılı bir direnç göstermektedir. Bu olguyu, ortalama reel ücretlerin seviyesini (ve trendini) belirleyen; devrî dalgalanmaların etkisinden masun daha aslî bir etkenin (örneğin işgücünün **değerinde-**

(10) Ticarî ve malî gelirlerin bu yıllara ait değişme oranları yüzde olarak sırası ile -10,5; -0,1; -0,2; +17,6'dır.

(11) TABLO IV - C'deki karşılaştırmayı emekçilerin parite oranı ile yapmayışımız; memur gelirlerinin, yıllık reel büyüme oranlarında nisbî bir istikrar gözlenen bir diğer alt-kesimde, devlet hizmetleri içinde, yer almasındandır. Üç temel üretim koluna devlet hizmetlerini de katan bir karşılaştırma herhalde çok anlamlı olmayacaktı.

ki gelişme trendi gibi aslî bir değişkenin) varlığına delil olarak yorumlamak mümkündür (12).

Ulaşılan bu sonuç ne kadar önemli olursa olsun gelir dağılımındaki değişmelerin mekanik bir şekilde tahminine cevaz vermemelidir. Bölüşüm ilişkilerindeki değişmeleri münhasıran kısa dönemli kantitatif tahlil araçları ile tahmine kalkışmak hatalı bir tutumdur. Örneğin, TABLO IV - A, IV - B ve IV - C'de yüksek gelişme hızı gösterdiği için yer alan ve değerlendirilen 1951 - 1953 yılları, bölüşüm ilişkileri bakımından çok daha önemli olan süratli bir sosyal bünye değişimini içeren yıllardır. Bu son olgunun dört başı mamur bir şekilde tahlili, salt büyüme oranlarından hareket eden bir bakış tarzından çok daha sağlam sonuçlara götürür.

4) Fiat hareketleri ile gelir dağılımı, özellikle emekçilerin nisbî durumu arasında ne gibi bir ilişki vardır? Yurdumuzda iktisatçılar arasında yaygın dogmalardan biri enflasyonun gelir dağılımını emekçi tabakalar aleyhine bozduğu tezidir. Elimizdeki veriler bu tezi doğrular mahiyette midir?

TABLO V, emekçilere ait parite oranlarının millî ekonomi ($P_{\bar{u}}$) ve tarım dışı kesim ($P_{\bar{u}(td)}$) içerisindeki yıllık değişmelerini toptan eşya fiatları endeksinin yıllık değişme oranları ile karşılaştırıyor. Fiat indekslerinde en yüksek artış oranları gösteren 6 yıl ile en düşük artış oranlarının kaydedildiği dört yıl alınmıştır.

Tablonun incelenmesi fiat hareketleri ile gelir dağılımı arasında belirgin bir ilişkinin tesbitine imkân vermemektedir. 1956-1959 enflasyon yılları emekçilerin nisbî durumunda millî ekonomi içerisinde hafif bir gerileme tarım dışı kesim içerisinde ise bir düzelme getiriyor. Bu, enflasyonist dönemin tarım dışında emekçi **olmayan** grupların aleyhine, belirli çiftçi gruplarının lehine işlediğini gösteren dolaylı bir delil kabul edilebilir. Fiatların istikrar

(12) Karşılaştırmayı 1951-1965 yıllarının tümünü kapsayacak şekilde genişletirsek, elde edilen sonuç değişmeyecektir. Üç temel faaliyet koluna ait yıllık büyüme hızının dönem ortalamasını aştığı beş yılın hepsinde (1952, 1953, 1957, 1959, 1965,) işçi sınıfının parite oranı ($P_{(d+\bar{o})(td)}$) düşmüş; dönem ortalamasının altında kalan dokuz yılın altısında ise parite oranı yükselmiştir. Karşılaştırmayı biraz farklı bir açıdan yaparsak; üç temel faaliyet kolunun bir önceki yıla kıyasla büyüme hızının arttığı dokuz yılın yedisinde parite oranı düşmüş; büyüme hızının azaldığı altı yılın beşinde (1954, 1956, 1958, 1960, 1961) aynı oran yükselmiştir.

**TABLO V — FİAT HAREKETLERİ VE EMEKÇİLERİN
PARİTE ORANLARI**

YILLAR	$\Delta I_f / I_f$	$\Delta P_{\bar{u}}$	$\Delta P_{\bar{u}} (td)$
1954	11,0	+ 0,225	+ 0,011
1956	16,8	+ 0,048	+ 0,046
1957	18,7	— 0,161	+ 0,014
1958	15,2	— 0,102	— 0,014
1959	19,5	+ 0,097	+ 0,017
1965	8,9	+ 0,045	— 0,013

1952	1,0	— 0,100	— 0,030
1953	2,0	— 0,143	— 0,034
1961	2,9	+ 0,132	+ 0,030
1964	— 0,7	+ 0,036	+ 0,008

veya durgunluk gösterdiği yıllarda ise 1952 - 53 ile 1961, 1964'ün görüntüsü farklıdır.

Görülüyor ki elimizdeki veriler gelir dağılımındaki değişikliklerle fiat hareketleri arasında yakın bir ilişki bulunmadığını ortaya koyuyor. Gelir dağılımında emekçiler lehine vaki değişmeler fiat artışlarına katkıda bulunmakta ise, enflasyonist bir süreç emekçilerin nisbî durumunun düzelmesine engel değildir; aksine geniş ölçüde bu düzelmelerin bir sonucudur. Örneğin, memur maaşlarının 1959'da toplam olarak 1,3 milyar TL. artması, bu yılın enflasyonist gelişimine önemli bir katkıda bulunmuş ve aynı zamanda emekçilerin nisbî durumunun düzelmesini de sağlamıştır. Gelir dağılımındaki değişmeleri fiat hareketlerinden, enflasyon veya deflasyondan daha aslî ve «reel» etkenlerle açıklama zorunluluğu böylece belirlemektedir.

5) İncelediğimiz emekçi grupların gelir dağılımı açısından nisbî durumları gerek millî ekonomi gerekse tarım dışı kesim içerisinde 1950 - 1951 döneminde nasıl bir seyir göstermiştir? Çeşitli parite oranlarının 1950 - 1965 ve 1957 - 1965 dönemleri için trendlerini ayrı ayrı hesaplayarak bu soruyu cevaplandırmaya çalışacağız.

TABLO VI — ÇEŞİTLİ PARİTE ORANLARININ TRENDLERİ

MİLLİ EKONOMİ İÇİNDE	1950 — 1965 (1957 için $t = - 1$, 1958 için $t = + 1$)		1957 — 1965 (1961 için $t = 0$)	
	Memurlar	$P_m = 2,974 - 0,0431 t$	$P_{m'} = 2,672 - 0,0263 t$	
Devlet Kesimi işçileri	$P_d = 1,228 + 0,0044 t$	$P_{d'} = 1,249 + 0,0191 t$		
Özel Kesim işçileri	$P_ö = 1,282 + 0,0009 t$	$P_{ö'} = 1,287 - 0,0046 t$		
Emekçiler	$P_ü = 1,655 - 0,0053 t$	$P_{ü'} = 1,618 - 0,009 t$		
TARIM DIŞI KESİMDE	Memurlar	$P_m (td) = 1,064 - 0,0061 t$	$P_{m'} (td) = 1,051 - 0,0375 t$	
	Devlet Kesimi işçileri	$P_d (td) = 0,437 + 0,0054 t$	$P_{d'} (td) = 0,478 + 0,0084 t$	
	Özel Kesim işçileri	$P_ö (td) = 0,457 + 0,0042 t$	$P_{ö'} (td) = 0,493 - 0,0008 t$	
	Emekçiler	$P_ü (td) = 0,590 + 0,0033 t$	$P_{ü'} (td) = 0,623 - 0,039 t$	
	Emekçi olmayanlar	$P_B = 1,748 - 0,0077 t$	$P_{B'} = 1,672 + 0,02 t$	

Tablo VI, çeşitli parite oranlarına ait ve 1950 - 1965, 1957 - 1965 dönemlerini kapsayan doğrusal trend denklemlerini göstermektedir. $P = a + bt$ denkleminde t , tanımlanmış olan $t = 0$ yılına göre $+$ veya $-$ işaret alan yılı gösterir; a , parite oranının dönem ortalamasını, b ise trend doğrusunun eğimini verir. b için pozitif bir değer artan, negatif bir değer ise azalan bir trend anlamına gelir.

1950 - 1965 dönemini emekçi grupların nisbî durumlarında meydana gelen değişmeler açısından ikiye ayırmak mümkündür, Birinci dönem 1950 - 1956 yıllarını kapsıyor; bu yıllarda bütün emekçi grupların nisbî durumları muntazam ve paralel bir dalgalanma göstermiştir. Demokrat Parti iktidarının altın yılları olan 1951 - 1953'te bütün emekçi gruplarının nisbî durumlarında süratli bir bozulma gözliyoruz. Bu yılların gelir dağılımı açısından şehirli burjuvazi ve büyük çiftçiler için de «altın yıllar» olduğu an-

laşıyor. Emekçiler 1954 - 55 ve kısmen de 1956 yılında nisbî durumlarını aynı hızla düzeltme imkânı bulmuştur (13). 1956'dan sonra ise parite oranlarında bu mahiyette büyük dalgalanmalar değil yıllık oynamaların gerisinde aslî etkenlerin hâkim olduğu gruplara ait eğilimler sezilebilmektedir. Böylece bölüşüm ilişkileri açısından 1950 - 53 yıllarının olağanüstü şartlarının yarattığı intibaksızlık hali bunları izleyen üç yıl içinde telâfi edilmiş ve tabir caizse DP'nin gelir dağılımı konjonktürü 1956'da devrini tamamlamıştır. Bu sebeple 1957 yılını gelir dağılımı bakımından «normal» bir başlangıç yılı olarak almak ve 1957 - 1965 dönemi için ayrı bir trend tesbit etmek makul olmaktadır (14).

Bu ön açıklamalardan sonra incelenen dönemler içinde gelir dağılımının emekçi gruplar açısından nasıl değiştiğini araştırabiliriz. Tarım dışı kesimde çalışan nüfusun yapısındaki değişimleri dörder yıllık ortalama oranlar halinde gösteren TABLO — VII bu kesimde yardımcı bir kaynak olarak kullanılacaktır.

TABLO VII — TARIM DIŞI KESİMDE ÇALIŞAN NÜFUSUN YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

Yıllar	Memurlar	Devlet Kesiml İşçileri	Özel Kesim İşçileri	İşçi Sınıfı	Emekçiler	Emekçi Olmayanlar
	%	%	%	%	%	%
1950-1953	13,5	10,4	42,3	52,7	66,2	33,8
1954-1957	13,9	10,4	38,5	48,9	62,8	37,2
1958-1961	15,1	9,8	39,0	48,8	63,9	36,1
1962-1965	16,6	10,1	38,3	48,4	65,0	35,0

(13) Emekçilerin parite oranı **millî ekonomi içerisinde** 1950'deki değerini (1,931) hiçbir zaman bulmamıştır. Tarım dışı kesimde ise 1950 seviyesi 1956'da aşılmıştır.

(14) Gerçekte, «D.P.'nin gelir dağılımı konjonktürü» dediğimiz ara dönem muhtemelen 1949'un sonundan başlamaktadır. 1949'un parite oranlarının bilinmemesi 1950'deki değişikliğin tesbitine imkân vermiyor. Ne var ki, 1950 yılı, hızlı gelişme sürecinin ilk, ve millî gelir seviyesi bakımından en yüksek artış kaydedilen yıldır, Millî gelirin reel olarak % 12,6 düştüğü, tarım dışı reel gelirlerin sabit kaldığı 1949 yılında ise emekçilerin parite oranlarının 1950'den de yüksek olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda emekçilerin nisbî durumu 1949'dan 1953'e kadar bozulmuş; 1956'da ise tarım dışı kesime ait parite oranı muhtemelen 1949'a yakın bir seviyeyi bulmuştur. 1950-1965 dönemini 1949'dan başlatabilse idik, yani gelir dağılımı konjonktürünün ilk yılına ait değişimleri tesbit edebilse idik, ulaşacağımız sonuçlar daha anlamlı olacaktı. 1957 gibi normal bir yıldan başlayan bir ikinci trendin hesaplanması bu bakımdan da yararlıdır.

a) **Genel olarak emekçilerin nisbî durumu millî ekonomi içerisinde** gerek 1950-1965, gerekse 1957-1965 yıllarında gerilemiş; bu eğilim dönemin ikinci yarısında hızlanmıştır. Millî ekonomi içerisinde emekçilere ait parite oranının azalan bir trend izlemesi normal bir gelişimdir. Son yıllarda millî ekonomi içinde emekçilere ait parite oranı 1,6; tarım dışı kesimde ise 0,6 civarındadır. Bunun taşıdığı anlam âşikârdır: Emekçilerin ortalama gelirleri, millî ortalamanın üstünde; tarım dışı kesimin ortalamasının ise altındadır. Tarım kesimi nisbî olarak daraldıkça, millî ekonomi içindeki bölüşüm oranları, tarım dışı kesimin bölüşüm oranlarına yaklaşacak; emekçilerin parite oranı 1'in altına düşecektir. Bu yönde bir gelişimi önleyecek tek şart, tarım dışı kesimde gelir dağılımının emekçiler lehine köklü bir şekilde değişmesi ve kesim içi parite oranının % 100'ü aşan bir sıçrama göstermesidir. Böyle bir gelişme ne ampirik olarak gözlenmekte, ne de teorik bakımdan (sınıf yapısında devrimci bir değişimin meydana gelme hali dışında) mümkün görünmektedir. Bu durumda millî ekonomi içinde, tarımın daralmasına paralel olarak, tarım dışı emekçilerin parite oranlarının uzun dönemde azalma yapısal değişkenlere bağlı matematiksel bir zorunluluk addedilebilir. Şehirli emekçiler millî ekonomi içinde, ortalama gelir seviyesi bakımından taşıdıkları imtiyazlı durumu yitirecekler; aşağı sınıfları meydana getiren en kalabalık kitle haline geleceklerdir. Zikrettiğimiz «matematiksel zorunluluk» sadece bu anlama gelmektedir. 1957'den sonra daha da belirgin hale gelen bu eğilimin gelecek yıllarda hızlanarak devam edeceği tahmin olunabilir.

Ancak yapısal bir gelişimin tabii sonucu olan bu eğilimi, emekçilerin tarım dışı kesime ait parite oranlarının trendi için de otomatik olarak geçerli göremeyiz. Bu kesime ait bölüşüm oranları, örneğin **emekçilerle emekçi olmayanlara** ait parite oranlarının karşılıklı seyri çok daha gerçek ve dolaysız bölüşüm ilişkilerinin ifadesi olmaktadır.

Dönemin tümü içinde (1950 - 1965) emekçilerin tarım dışı kesime ait parite oranı artan, emekçi olmayanlarınki ise azalan bir trend gösteriyor. Ancak 1957 - 1965 yılları arasında durum tersine dönmüştür; bu yıllarda emekçi olmayanların nisbî durumunda bariz bir düzelme, emekçilerin nisbî durumunda ise bir gerileme gözleniyor. Emekçilerin tarım kesimindeki gelir dağılımı açısından nisbî durumlarında meydana gelen değişmeleri belirleyen etkenleri ve gelecekteki muhtemel eğilimleri daha iyi kavrayabilmek için üç emekçi grubu ayrı ayrı incelemek gerekiyor. Bir bütün olarak

emekçilerin gelir dağılımı bu üç gruba ait dağılımların bileşimidir. Ancak bu üç grubun incelenmesine girişmeden önce emekçilerin gelecekteki durumu üzerine etkili olacak bir **genel** yapısal etkiye değinmekte fayda vardır :

1950 - 1965 döneminde tarımdan tarım dışı faaliyetlere, köyden kente insangücü akımının önemli bir kısmı **tarım dışında emekçi olmayan gruplar** tarafından emilmiştir. Dr. Korum'un rakamlarına göre 1950'de 529.000 kişi içeren bu grubun hacmi 1965'de 1.060.000 kişiye çıkmıştır. Grubun tarım dışı kesimde fiilen çalışanlar içinde oranı 1962 - 1965 yıllarında ortalama olarak % 35 olup, 1950 - 1953 yıllarının ortalamasını (% 32,5) aşmaktadır. Gerçi, emekçi olmayanların nisbî büyüklüğü maksimum noktasına % 39,5 ile 1957'de ulaşmış; ve bu yıldan itibaren muntazaman düşmüştür; ancak bu daralma mutlak rakamlarda önemli artışlara imkân verecek kadar ağır bir tempo ile olmuş ve dönemin son yılında dahi 1953'e ait oranın üstünde kalınmıştır.

Bu kalabalık «emekçi olmayanlar grubu» kimlerden meydana gelmektedir? İncelediğimiz gruplar içinde en karışık olanı şüphesiz ki, bu gruptur. «Emekçi olmayanlar», büyük ticaret ve sanayi burjuvazisini, küçük tüccar ve imalâtçıyı kapsadığı gibi, serbest meslek sahibi profesyonel grupları (doktor, avukat, mühendis), bağımsız çalışan çeşitli aracı ve hizmet gruplarını, kendisine ait üretim araçları üzerinde fiilen çalışan zanaat erbabını, esnafı ve hattâ seyyar satıcılar, işportacılar gibi «lumpen proleterya»ya yakın unsurları da içermektedir. Tarımdaki küçük burjuvazinin servetini tamamen yitirmeden kente akmış unsurlarının bu heterojen grup içinde bir hayat sahası bulması mümkün olmaktadır (15).

Ancak bu son hususun anlamlı bir derecede mümkün olması; tarım dışında gerek mutlak, gerekse nisbî anlamda bu derecede geniş bir emekçi olmayanlar kitlesinin var olabilmesi, 1950 - 1965

(15) Bu yüzden tarım dışı kesimde emekçilerle emekçi olmayanlara ait parite oranlarının karşılıklı seyrini işçi-işveren bölüşüm ilişkilerindeki değişmelerin kemmi bir göstergesi sayma eğilimine kapılmamalıyız. İşveren durumundaki sanayi ve ticaret burjuvazisi bu milyonluk emekçi olmayanlar kitlesinin içinde küçük bir azınlıktan ibarettir. İşçi-işveren bölüşüm ilişkilerini bizim parite oranımızdan çok daha iyi yansıtabilecek bir gösterge endüstri içi **artık-değer oranı** olabilirse de elimizdeki veriler bu sonuncu oranın seyrini tesbite imkân vermiyor. Artık-değer oranını tesbite yönelmiş bir teşebbüs için bk. Kenan Somer, «Resmî İstatistiklere Göre, İmalât Sanayiinde Artı-Değer Oranı, **FORUM**, 1 Ekim 1968, ss. 4-6.

döneminde tarım dışı kesimde önemli bir sermaye temerküzü sürecinin meydana gelmemiş bulunması ile açıklanabilir. Dönemin ikinci yarısında böyle bir sürecin çok tedricî de olsa başladığına dair bazı hafif belirtiler vardır (16). Önümüzdeki yıllarda tarım dışı kesimde sermaye temerküz hızında belirgin bir artış meydana gelirse, halen çok geniş bir potansiyel işgücü yedeği saklamakta olan kalabalık «emekçi olmayanlar» grubu tabiatıyla süratli bir mülksüzleşme ve proleterleşme süreci içine girer; emekçi grupları geçmiş yıllara oranla çok daha geniş çapta besleyen bir kaynak haline gelir. Böyle bir gelişim sonunda hızla genişleyen emekçi grupların nisbî durumundaki (parite oranındaki) gerileme eğilimi kuvvetlenecektir. Bu biçimde bir yapısal değişme gerçekten meydana gelirse önümüzdeki yılların bölüşüm ilişkilerine biçim verecek en önemli etkenlerden biri olacaktır.

b) Emekçi gruplar içerisinde hem millî ekonomi içerisinde, hem de tarım dışı kesimde gelir dağılımı açısından nisbî durumları en fazla gerileyen grup **memurlar** olmuştur. Bu gerileme gerek 1950 - 1965 gerekse 1957 - 1965 dönemlerinde açıkça gözlenmektedir. Parite oranlarına göre, ortalama memur gelirleri 1950'de millî ortalama 4 misli fazla iken dönem sonunda bu rakam 2,5'in altına düşmüştür. Tarım dışı kesimde de aynı gelişme gözlenmektedir: 1950'de 1,2'yi aşan parite oranı, 1962'den sonra 0,9 civarına düşmüş; yani ortalama memur gelirleri tarım dışı kesime ait ortalamanın altına düşmüştür. Nisbî durumları aynı hızla gerilemeyen işçilerle memurlar arasındaki fark incelenen 16 yıllık dönemde önemli derecede azalmıştır.

Memurlar, gelir ve istihdam seviyelerinin belirlenmesinde serbest bir işgücü piyasasının şartlarına en az tabi olan emekçi gruptur. Nisbî ekonomik durumu sürekli olarak gerileyen bir sosyal gruba katılma eğiliminin zayıflaması beklenirken, memurlar grubu tarım dışı kesimde nisbî olarak en fazla genişleyen grup olmuştur. İstatistiklerimizde devlet memuru olarak tanımlananların sayısı 1950'de 220.000 iken, 1965'te 534.000'e çıkmıştır. Tarım dışı kesimde çalışan nüfus içinde memurların oranı, diğer grupların aksine muntazaman ve hepsinden fazla artmıştır (Bk. TABLO VII). İşgücü arzı yönünden bu artış, orta ve bazı yüksek öğretim kurumlarının devlet memuriyetinden başka hiç bir işte çalışmaya yetenekli olmayan çok sayıda mezun vermesi ve şehirli orta sınıfların

(16) Emekçi olmayan nüfusun oranında bütün tedriciliğine rağmen muntazam bir daralmanın başlaması ve çok sayıda kalitatif gözlem bu izlenimi doğruluyor.

kol emeğini hakir gören ve sosyal prestij bakımından memuriyete hâlâ yüksek bir yer veren değerler sistemi ile açıklanabilir. İşgücü talebi açısından da devlet mekanizmasında bu derecede yüksek bir istihdam artışını gerektirecek gerçek ekonomik zorunlulukların mevcut olmadığı söylenebilir. Dönem süresince memur sayısındaki artışların (ortalama verimlilikte sağlanması gereken gelişme de dikkate alınır) kamu hizmetlerini aynı oranda ve gerçek anlamda geliştirdiğini ileri sürmek herhalde bir hayli güçtür.

Devlet hizmetlerinde rasyonel olmayan etkenlerin belirlediği bu yüksek istihdam hacmi, hükümetlerin millî gelir ve fiat artışlarını izlemeyen bir düşük maaş politikası izleyebilmesini mümkün kılmıştır. Şüphesiz ki, belirli vasıfta işgücüne devlet mekanizması içinde âcil ihtiyaçlar belirdikçe, birkaç yıllık bir gecikme ile hükümetler özel malî statüler yaratarak tıkanıklıkları giderme yolunu tutmuşlardır. Yargıçlara, doktorlara, subaylara sağlanan tazminatlar ve 1954 - 1955'ten itibaren mühendislerin barem - içi memur statüsünden çıkarılması gibi. Ancak memurlar grubunun büyük kitlesi «vasıfsız» işgücünden meydana gelmektedir ve bunlar için esneklikten yoksun düşük bir maaş politikasından ayrılma yönünde bir ekonomik zorunluluk yoktur. Ancak bugüne kadar süregelen eğilim sonunda, memur ve işçilerin nisbî durumları arasında bir denge noktasına ergeç ulaşılabacaktır; ortalama işçi gelirlerinin ortalama maaşları belli bir oranda aşması halinde devlet memuriyetine yönelimin başlıca itici gücü olan sosyal prestij etkeninin temelleri sarsılır. Böyle bir noktaya ulaşıncaya kadar bugünkü eğilimin sürececeğini ve geniş memurlar kitlesinin nisbî bakımından süratle gerilemeye devam edeceğini ileri sürmek herhalde mümkündür.

c) Gerek 1950 - 1965 gerekse 1957 - 1965 yılları arasında nisbî durumlarını millî ekonomide ve tarım kesiminde düzeltmeyi başarmış yegâne emekçi grup **devlet kesimi işçileridir**. İktisadî devlet teşekküllerinde istihdam ve ücret seviyelerinin belirlenmesinde serbest bir işgücü piyasasının şartları ile bir arada gayri iktisadî, politik etkenlerin rol oynaması bu durumu açıklayabilir. Bir devlet işletmesi, istihdam ve ücret seviyesini serbest işgücü piyasasının belirleyeceği seviyelerin üzerinde tutmaktan ötürü kârlarını azamileştirme imkânından bilinçli olarak vazgeçmekte; hattâ zarar etmekte ise bu durum daha üst seviyede bir iktisadî politika ile mümkün olmaktadır; devlet işletmelerinin zararlarının ve finansman ihtiyaçlarının devlet bütçesine, yani genel vergi mükelleflerine yüklenmesi böyle bir yönetim tarzını mümkün kılmaktadır.

Devlet teşebbüslerinin ücret, istihdam ve fiyatlarla ilgili kararlarına piyasa şartlarını hâkim kılma zorunluluğu kendisini kabul ettirirse, devlet kesimi işçilerinin nisbî durumlarını ileride koruyabilmeleri güçleşecektir.

d) Kapitalist bir endüstrileşme sürecinde, şehirli işçi sınıfının nisbî durumunun düzelmesine engel olan başlıca etken, tarım kesiminde sürekli olarak endüstriye işgücü ihraç edebilecek bir yedek insangücü deposunun varlığıdır. Bu işgücü fazlasının, bir yandan sınırlı topraklardan taşan nüfus artışı, daha da önemlisi tarım kesimine kapitalist gelişimle birlikte giren modern teknolojinin meydana getirdiği mülksüzleştirme sonunda kentlere akımı (tarım dışındaki zanaatler ve bağımsız faaliyet kollarında bir ikinci mülksüzleşme süreci ile de desteklenerek) endüstrileşme temposunun gerektirdiği normal işgücü ihtiyacını aşan bir düzeyde kalabildikçe ortalama ücretler devamlı baskı altında kalır; işgücü bolluğu, sınaî teknolojiye yoğun emeğe dayanan ilkel bir biçimi hâkim kılar; vasıflı işçi gruplarının çok sınırlı bir hacimde kalmasına sebep olur. Bu durumda işçi sınıfı, serbest piyasa şartları altında, nisbî durumunu diğer sınıflar aleyhine düzeltme imkânlarından geniş ölçüde yoksundur. Bu imkân, çok daha ileri bir gelişme düzeyinde, kapitalist üretimin dışındaki işgücü fazlaları ve insan depoları tüketildikten sonra doğar. Ancak bu zaman da sistem, yedek insangücü kitlesini, emekten tasarruf eden yeni teknolojilere sürekli geçişler yaparak; devrî dalgalanmalarla ve denge halini tam istihdamın altında tutma eğilimi ile yaratma yolları arar.

Ana özelliklerini kabaca çizdiğimiz bu modelde zikredilen işçi sınıfına kullandığımız verilerde en ziyade uyan grup, serbest işgücü piyasası şartlarının etkisine en çok açık olan **özel kesim işçileridir**. Parite oranlarının trendi incelenirse hem millî ekonomi içerisinde, hem tarım dışında özel kesim işçilerinin nisbî durumunun 1950 - 1965 döneminde düzeldiği; bir nisbî gerileme eğiliminin ancak 1957'den sonraki yıllarda hâkim olmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

Gelir dağılımı açısından bir gerileme eğiliminin dönemin ancak ikinci yarısında belirmesi ve dönemin tümüne hâkim olmayışı, Türk ekonomisine sıhhatli ve geleneksel bir kapitalist gelişimin hâkim olmayışı ile açıklanabilir. Gerçekten, tarım dışı kesimde çalışan nüfusun yapısındaki değişimleri incelersek (TABLO VII), bir bütün olarak işçi sınıfının (ve daha da belirgin olarak özel kesim işçilerinin) nisbî olarak daralmakta olduğunu görürüz. 1950 -

1953 yıllarında tarım dışında çalışan nüfusun ortalama olarak % 52,7'sini meydana getiren işçilerin oranı 1962 - 65 yıllarında ortalama olarak % 48,4'e, düşmüştür. Türkiye'de tarım kesiminin daralmasına paralel olarak bir şehirleşme mevcuttur; ancak bu gelişim aynı hızla bir kapitalistleşme ve geniş kitleler açısından proleterleşme ile birlikte olmamıştır. Meseleye faal nüfus açısından değil de sektörlerin gelişme hızları açısından bakarsak, gerçek anlamda işçi sınıfını istihdam eden temel faaliyet kollarındaki (sanaayi, madencilik, ulaştırma, inşaat) reel gelişme hızının tarım dışı kesime ait ortalama büyüme hızının altında kaldığı görülür.

Tarım dışı kesime yönelen nüfus akımının birinci plânda işçi sınıfını beslemediği, kapitalist bir endüstrileşmenin henüz fazla belirgin olmadığı 1950 - 1965 döneminde özel kesim işçilerinin nisbî durumunda **a priori** olarak beklenebilecek gerilemenin meydana gelmemesi tabiidir. Buna karşılık dönemin ikinci yarısında gelir dağılımının aynı grup aleyhine dönmeye başlaması da yeni bir eğilimin başlangıcı olabilir.

Gelir dağılımında 1957 - 1965 yıllarında özel kesim işçileri için ortaya çıkan gerileme eğiliminin tablolarımızda görünenden daha kuvvetli bir trendin etkisini taşıdığı söylenebilir. «Daha kuvvetli» diyoruz zira 1957 - 1965 dönemine hâkim bölüşüm eğilimini kısmen bozan iki yıl vardır : 1961 ve 1964 yılları. 1961 yılı ticarî ve sınaî kârların 27 Mayıs sonrasının etkisi ile bir durgunluk, hattâ gerileme gösterdiği olağanüstü bir yıldır. Toplam istihdam hacmindeki durgunluğa rağmen ücret ödemelerinde % 12 oranında bir artış gerçekleşmiş; fakat aynı yıl ticarî ve malî gelirlerde **carî fiatlarla artış** % 1'in altında kalmıştır. Bu olağanüstü şartlar altında 1961 yılı işçi sınıfının nisbî durumunda belirgin bir düzelme sağlamıştır. 1964 yılı ise toplu sözleşme düzeninin ilk yaygın uygulama yılı olup 436.000 işçi bu yeni düzenin kapsamına girmiştir. Toplu sözleşmeler düzeni işçi ücretlerinin reel gelişme eğilimini hızlandıracak mıdır; yoksa işçi ücretlerinde bir defaya mahsus bir sıçrama; daha yüksek bir plâforma geçiş sağladıktan sonra hâkim bölüşüm eğiliminin süregelmesini önleyemeyecek midir? 1964'ten sonraki iki yıla ait rakamlar birinci ihtimale kuvvet kazandırıyor: 1965 yılında işçi sınıfının tarım dışı kesime ait parite oranı 0,490'dan 0,484'e düşmüştür. Bu incelemenin kapsamı dışında kalan 1966 yılında ise Dr. Işıklı'nın hesaplarına göre (17) sabit fiatlara indirgenmiş ortalama ücretler % 3,9 artarak per capita

(17) Işıklı, **op. cit.**, s. 138.

G.S.M.H.'nin sabit fiatlarla artış oranı olan % 7'nin gerisinde kalmış; böylece işçilerin nisbî durumundaki gerileme devam etmiştir.

*

* *

Kanımızca Türk ekonomisi 1950'den sonraki gelişimiyle, serbest mesleklerin, küçük aracı faaliyetlerin, işçi istihdamının çok sınırlı olduğu hizmet kollarının, devlet memuriyetinin aşırı derecede genişlediği çarpık bir görünüş kazanmıştır. Marxist terminolojiye göre üretim dahi sayılmayan bütün bu faaliyet kollarının anormal şişkinliği ve Türk ekonomisinin aynı yönde gelişimi devam ederse ülkemizde gelir dağılımının, özellikle işçi sınıfının nisbî durumunun seyri üzerindeki tahminler geleneksel kapitalist endüstrileşme modeline dayandırılmayacaktır. Aksi ihtimal gerçekleşirse, yani Türkiye tarımdaki ve tarım dışında «üretken» olmayan insangücü yedeklerini sermaye toplanmasına bağlı bir mülksüzleşme süreci içinde öncelikle endüstriye yöneltirse geleneksel modelin işleyişine göre, işçi sınıfı süratle genişlerken gelir dağılımı açısından nisbî durumu gerileyecektir; ta ki gerek tarımda, gerekse tarım dışında zikredilen insan gücü yedekleri tüketilerek olgun bir kapitalizme has yeni bir bölüşüm modelinin şartları gerçekleşsin.

— V —

Tarım dışındaki sosyal grupların 1950-1965 döneminde nisbî durumlarında meydana gelen değişmelerle ilgili bulgularımızı özet halinde tekrarlayalım: Bir bütün olarak emekçi grupların **millî ekonomi içindeki** nisbî durumları 1950-1965 döneminde gerilemiştir; bu gerileme 1957-1965 yılları arasında hızlanmıştır. Öncelikle yapısal etkenlere bağlı olan millî ekonomi içerisindeki gerilemenin önümüzdeki yıllarda bütün emekçi gruplar için ayrı ayrı süreceleceği tahmin edilebilir. Emekçilerin **tarım dışı kesimdeki** nisbî durumları ise 1950-1965 arasında düzelmekte ise de bu düzelmeye dönemin birinci yarısından gelmektedir. 1957-1965 arasında emekçilerin tarım dışındaki nisbî durumunda bir bozulma eğilimi ağır basmaktadır.

Çeşitli grupları ayırırsak, memurların nisbî durumunun sürekli olarak bozulduğu, devlet kesimi işçilerinin ilerlediği, özel kesim işçilerinde bir nisbî gerilemenin ancak 1957'den sonra başladığı görülmektedir.

Ancak burada cevaplandırılması gereken bir soru karşımıza çıkmaktadır: Bölüşüm ilişkileri, gelir dağılımı ve bizim burada **parite oranı** ile ifade ettiğimiz «nisbî ekonomik durumlar», emekçi sınıflar için ne kadar önemlidir? Bütün bu bilimsel kategoriler ve istatistikî bulgular aynı zamanda incelenen grupların sosyal bilinçlerindeki gerçek bir kavrayışın ve tezahürün yansımaları mıdır; yoksa bu gruplar için sübjektif olarak hiçbir anlam taşımayan ve bu yüzden sadece iktisatçıların ve aydınların fikrî spekülasyonlarına malzeme sağlayan soyut kavramlar mıdır?

Bu soru, gelir dağılımı meseleleri üzerinde düşünmeye ve konuşmaya alışmış iktisatçılara ilk anda görünebileceği kadar abes değildir. Bir emekçi grubun gelir dağılımı açısından nisbî durumunun bozulması, **reel gelir seviyesinin**, dolayısıyla hayat standardının yükselmesi ile aynı zamanda meydana geliyorsa, böyle bir gelişmeyi sözü geçen sosyal grup nasıl değerlendirecektir? 1950-1965 yılları yukarıda açıklanan gelir dağılımı değişikliklerinin yanısıra, emekçi grupların ortalama reel gelir seviyelerinde ve hayat standartlarında, küçümsenemeyecek bir yükselmenin de gerçekleştiği bir dönemdir; millî gelirin büyüme hızının döneme ait ortalaması böyle bir yükselmeyi mümkün kılacak büyüklüktedir. Gelir dağılımındaki aleyhe gelişmelerin mutlak gelir seviyesini azaltmadığı böyle bir süreçte emekçi gruplar içinde buldukları durumu sadece reel gelirlerinin mutlak büyüklüğünde vaki değişmeler açısından değerlendirmeler mi? «Hayat standardı» denen şeyin geniş yığınlarca kavranması kolay ve dolaysız olur; zira bu, bilimsel bir kategori olmaktan çok günlük hayatın objektif bir gerçeğidir. Gelir dağılımı ise karmaşık sosyal ilişkilerin bir özet (ve çoğu kere istatistikî) bir yankısı olan bilimsel bir kategoridir; bu yüzden kavranması dolaysız olamaz, ayrı bir fikrî çabaya ihtiyaç gösterir (18).

(18) Nitekim Türkiye'de siyasî edebiyatta gelir dağılımının yoksul sınıflar aleyhine dönüşmekte olması sadece «zenginin daha da zenginleştiği, fakirin ise gittikçe daha fakirleştiği» bir hal olarak anlaşılmaktadır. Böyle bir hal şüphesiz ki gelir dağılımının fakirler aleyhine değişmesi anlamına gelir; ne var ki sosyal gruplar ve uzunca bir dönem alınırsa bu, gerçekçi bir tablo değildir. Aynı terimlerle ifade edersek, gelir dağılımının yoksul sınıflar aleyhine dönüştüğü bir süreç Türkiye'de (tarım dışı kesim için): «hem zengin hem de fakirin zenginleştiği; ancak zenginin daha yüksek bir hızla zenginleştiği» bir hal olarak açıklanabilir. Tarımda ise (özellikle mülksüzleşmenin sonucunda) hayat standardında **mutlak** bir gerilemeye uğramakta olan grupların varolması kuvvetle muhtemeldir.

Bu durumda herhangi bir emekçi grubun gelir dağılımına, dolayısıyla bölüşüm ilişkilerine karşı duyarlılık derecesini sınıf bilincinin kaba bir göstergesi saymak hatalı olmaz. İşte bu bilinç seviyesi bakımından, nisbî ekonomik durumlarındaki değişmelere karşı gösterdikleri duyarlılık derecesi bakımından, tarım dışındaki emekçileri farklılık gösteren alt gruplara bölmek mümkündür. Burada istatistikî verilerin bizi şimdiye kadar zorladığı üçlü gruplamayı, yani memurlar, devlet kesimi işçileri, özel kesim işçileri ayrımını terketmemiz zorunlu oluyor.

Herhangi bir anda, örneğin 1965 Türkiye'sinde, tarım dışındaki emekçileri sosyal kökenleri (menşeleri) bakımından üç gruba ayırmak mümkündür. Bu üç grubun gelir dağılımındaki değişikliklere karşı tavırları farklı olacaktır.

Birinci grup dünün köylüleri, bugünün işçileridir. Kısmen nüfus artışının, kısmen tarım kesimindeki sermaye ve toprak temerküzünün sonucunda meydana gelen bir mülksüzleşme sürecinin topraktan koparıp kente sürdüğü insanlardır. Şehirli işçi sınıfına katılmayı başardıkları andan itibaren bu grubun gelirlerinde bir sıçrama meydana gelmiş olacaktır. Ortalama vasıfsız işçi gelirlerinin ortalama topraksız ve az topraklı köylü gelirlerinden yüksek olması bu sıçramayı sağlar. Bu sıçramanın gerçek görüntüsü, zorunlu tüketimin (yiyecek, giyecek) kalitesinde ve çeşitliliğinde bir yükselme, sağlık ve eğitim imkânlarının genişlemesi ve yeni tüketim türlerine geçiştir. Madalyonun öteki yüzü ise içine girdikleri yeni hayat tarzıyla birlikte değerler sisteminde meydana gelen sarsıntı, günlük hayatta farklı ve daha büyük bir boyut kazanan güvensizlik duygusu ve bunun en büyük etkeni olan işsizliktir (19). Ancak ekonominin genişleme hızı bugün değilse bile yarın iş bulabilmelerini, buldukları işin devamlı olmasını sağladığı sürece, köy hayatına kıyasla hayat standartlarında gerçekleşen sıçrama, bu emekçi grubu düzenden hoşnut, siyasi bakımdan tutucu olmaya yöneltir. Dolayısıyla yaşama şartlarını başka sınıflarla değil kendi geçmişleriyle karşılaştırmaya eğilim gösterirler; esasen, yeni katıldıkları işçi sınıfının nisbî durumundaki değişmelere değil, reel gelir seviyelerindeki mutlak değişmelere karşı ilgili olacaktır. Gelir dağılımı şimdilik onlara yabancı bir konudur.

İkinci grup, şehirli emekçilerin bir diğer «genç» kesiminden meydana gelir. Bunlar dünün küçük burjuvaları; esnaf, zanaatkâr,

(19) Kullandığımız istatistiklerin, fiilen çalışan nüfusu kapsadığı ve bu yüzden işsizleri tahlil dışı bırakmak gibi bir eksiklik taşıdığını burada belirtelim.

serbest meslek erbabı olup tarım dışı kesimdeki sermaye toplanmasının sonucunda meydana gelen farklı bir mülksüzleşme süreci sonunda emekçi tabakalara katılmışlardır. Bilgi, eğitim, intibak ve kişisel temaslar bakımından üstünlükleri ve üstelik fizikî emeğe karşı geleneksel olumsuz tutumları bu grubun en ziyade hizmetlerde ve devlet memuriyetinde yer almasına sebep olur. Buna rağmen bu sınıf değiştirme olgusu ekonomik durumlarında ve (yüksek öğrenimin gerektiği memurluklara geçiş halleri dışında) sosyal statülerinde bir gerileme anlamına gelir. Bu sebeple diğer sınıfların ekonomik durumlarındaki değişmelere karşı duyarlı olmaları, kendi nisbî ekonomik durumlarındaki düzelme ve bozulmaları, kısacası gelir dağılımındaki değişmeleri süratle kavrayabilmeleri beklenir. Ancak bu duyarlılık düne karşı duyulan bilinç-altı özlemle kaynaştığı sürece ilerici bir mahiyet taşımaktan uzak kalır.

Emekçilerin üçüncü grubu, işçi sınıfının (ve memurların) nisbeten eski unsurlarıdır; bunlar ikinci (veya daha eski) kuşak emekçileridir. Özellikle endüstride yer alanlar, daha vasıflı işçileri meydana getirir; ancak genel teknolojik gerilik, vasıflı işgücünün inhisarcı bir ayrıcalık taşımaya da engeldir; bu yüzden bu grubun reel ücretleri işçi sınıfına diğer iki gruptan gelen sürekli katılmalar yüzünden sürekli baskı altındadır. Bu sebeple bu grubun bu türden yeni katılmalara karşı olumsuz, dolayısıyla bir anlamda tutucu bir tavır göstermesi beklenebilir. Türkiye'de bu tutuculuk, sendika hareketinin tabii öncüsü olan bu grubun yozlaşmaya eğilimli bir sendikalizme yönelmesi şeklinde belirmiştir. Ancak ne kadar yozlaşma tohumları taşırırsa taşısın incelenen dönemin son yıllarında çalışma hayatına toplu sözleşme ve grev kurumlarının girmesi, diğer sınıfların, özellikle işverenlerin ekonomik durumlarındaki değişmelere karşı bu grupta esasen mevcut olan duyarlılığı artırmıştır: Ücretlerle kârların karşılaştırılması herhangi bir toplu pazarlığın aslî bir unsurudur. Bu yüzden bu grubun bölüşüm ilişkilerine ve gelir dağılımına karşı gittikçe artan bir ilgi göstermesi tabiidir.

Şimdiye kadar incelediğimiz ve sosyal kökenleri bakımından farklılık gösteren bu üç emekçi grubun, istatistiklerden elde edilen diğer üçlü grupta (memurlar, devlet kesimi işçileri, özel kesim işçileri) içerisinde kapladıkları yeri ayırabilir miyiz? İstatistikî kategoriler, teorik bir tahlilin gerektirdiği bilimsel kategorilerle nadiren özdeşlik gösterirler ve bu, bilimsel araştırmanın güçlüklerinden biridir. Ancak burada son derecede cesurane bir faraziye

ile bu iki gruplamayı birbirine bağlamaya kalkışacağız. Böylece memurlara, özel kesim ve devlet kesimi işçilerine ait istatistikî verileri; şehirli küçük burjuva ve köylü kaynaklı emekçilerle, işçi sınıfının nisbeten eski unsurlarının nisbî durumlarındaki değişmelerin göstergeleri olarak yorumlamak yoluna gideceğiz. Böylece gerçekçilikten fedakârlık yaparak tahlilimize biçimsel bir mükemmellik vermiş oluyoruz.

Türkiye'de devlet memurlarının esas olarak kendi içinden beslenen, fakat sayısal artışını büyük ölçüde profesyonel serbest meslek sahiplerinden ve kısmen de küçük burjuvazinin diğer unsurlarından sağlayan bir tabaka olduğu farzedilebilir. (Devlet memurlarının aşağı gruplarına işçi ve köylü menşeli katılmalar da vardır.) Bu durumda memur tabakasının kısmen eski (ikinci veya daha eski kuşaktan) memur unsurlardan, kısmen de şehirli küçük burjuvazinin emekçilere katılan unsurlarından meydana geldiği faraziyesi yapılabilir. Dolayısıyla mülksüzleşen küçük burjuvazinin nisbî durumundaki değişmelerin bir göstergesini memurlara ait bulgularda arayabiliriz.

Devlet işletmeleri Türkiye'deki en eski, en büyük boyutlu ve en ileri teknikli sanayi tesislerini meydana getirirler. Bu olgu ve ötedenberi, (madencilik gibi bazı istisnalar dışında) iş kanununun ve sosyal güvenlik mevzuatının devlet kesiminde özel teşebbüslere kıyasla daha titizlikle uygulanmakta olması, vasıflı ve yetişkin «eski» işçilerin daha ziyade devlet kesiminde yerleşmiş olması sonucunu doğurmuş olsa gerektir. Ayrıca, işgücü piyasasının şartlarına tamamen bağlı olmaması yüzünden istihdamın devlet işletmelerinde özel teşebbüsten daha istikrarlı ve teminatlı bulunduğunu; bu yüzden devlet kesiminde işçi devir hızının, özel kesimden düşük olduğunu kabul etmek mümkündür. Bu yüzden işçi sınıfının eski unsurlarının nisbî ekonomik durumlarında vaki değişmelerin, devlet kesimi işçilerine ait bulgularda yansıdığını farzedebiliriz.

Nihayet daha genç, daha küçük boyutlu ve teknolojik bakımdan daha geri olan özel endüstri ve hizmetler kesiminin işçi sınıfının köyden beslenen genç unsurlarını istihdam etmiş olduğu farzedilebilir. Özel kesim işçilerine ait bulgularımızı, böylece köylü kökenli, nisbeten vasıfsız emekçi grubun nisbi durumundaki değişmelerin bir göstergesi addedebiliriz.

Bu yeni sınıflama açısından emekçi grupların nisbî durumları 1950-1965 arasında nasıl değişmiştir? Daha önceki istatistikî bul-

gularımızı (parite oranlarındaki değişmeleri) şimdi de bu yönden değerlendirelim.

Emekçilerin küçük burjuvaziden beslenen unsurları (memurlar) 1950-1965 döneminde nisbî durumları bakımından en büyük kayba uğrayan emekçi tabakayı teşkil etmektedir. Bizatihî sınıf değiştirmeden doğan hoşnutsuzluğa gelir dağılımındaki bozulma eklenince sözü edilen emekçi grup kentlerdeki sosyal huzursuzlukların başlıca kaynağı haline gelmektedir. 27 Mayıs hareketi ile sonuçlanan kaynaşmalar ve 27 Mayıs'tan sonraki ilerici siyasi hareketlerin en geniş desteği (gerek siyasi partiler, gerekse öğrenci hareketleri ile olsun) bu sosyal gruba yakın çevrelerden bulması; Türkiye'de küçük burjuva karakterli bir sol hareketin gelişmekte olması, bu olgunun (tarihi etkenlerin yanısıra) sosyal hayattaki sonuçları addedilebilir.

İşçi sınıfının «eski» unsurları (devlet kesiminde çalıştıkları ölçüde) nisbî durumlarını dönem boyunca düzeltmeyi başarmışlardır; siyasî iktidarlar, bünyesinde radikal bir bilinçlenmenin tohumlarını taşıyan bu grubu hem mutlak hem de nisbî bakımdan tatmin edebilecek bir iktisadî ve sosyal politika izleyebilme imkânı bulmuşlardır. Gayrî iktisadî bir devlet işletmeciliği sayesinde mümkün olan bu gelişimin sosyal hayattaki sonuçları, sendikal hareketin, özellikle devlet kesimi sendikalarının tutucu karakterinde ve 27 Mayıs'tan sonraki sol akımların işçi sınıfının en köklü ve eski unsurlarını temsil eden çevrelerde bir türlü gelişmemiş olmasında belirlemektedir.

İşçi sınıfının köylü kökenli unsurları ise 1950-1956 arasında nisbî durumlarını bir miktar düzeltmiş; esasen istihdam seviyesi ve mutlak gelirdaki artışa karşı duyarlı oldukları için Demokrat Parti iktidarının gecekondular semtlerindeki kitlevî desteğini sağlamışlardır. 1957-1965 arasında nisbî durumları gerilemiş olmakla beraber gelir dağılımındaki değişmelere karşı duyarsız oluşları siyasi eğilimlerinde önemli yeniliklere sebep olmamıştır. Ancak bu grubun nisbeten eski unsurlarında yeni bir bilinçlenmenin ilk belirtileri son yıllarda gözlenmektedir. Militan sendikacılığın özel kesimin nisbeten gelişmiş iş kollarında doğmakta olması; özellikle İstanbul'da özel ve yabancı sermayeli bazı işyerlerinde son birkaç yıldır meydana gelen patlamalar bu yeni gelişime ait örnekler addedilebilir.

— VI —

Bu çalışmada kullandığımız verilerin kaynağını teşkil eden Dr. Korum'un araştırmasındaki hesaplama tarzlarının tartışılma-

sına ve değerlendirilmesine kalkışmayacağımızı yukarda belirtmiş idik. Ancak burada kısaca, kaynakların elverişsizliği sebebiyle Dr. Korum'un, özel kesim işçilerinin gerek sayılarını, gerekse toplam gelirlerini gerçekte olduğundan daha yüksek tahmine mecbur kaldığına işaret edelim. Tarım dışı kesimde aile içinde ücretsiz çalışanların ve bilinmeyenlerin hepsi özel kesim işçilerine atfolunmuş (20) ve sigortasız özel kesim işçilerinin gerek ortalama ücretleri, gerekse yıllık çalışma süreleri sigortalı özel kesim işçileri ile aynı farzedilmiştir (21). Bu iki faraziye ile özel kesim işçilerinin gelirleri ve sayıları yüksek tahmin edilmiş oluyor. Ancak biz mutlak seviyelerden ziyade trendlerle uğraştığımız için bu hesaplama tarzından doğan bozucu etkilerin pek de önemli olmaması mümkündür.

Kullanılan kaynakların mahiyetinden gelen bir başka yanıltıcı etki ise daha da önemlidir. Resmî istatistiklerden çıkarılan gelir tipleri ve sosyal gruplar; teorik bir tahlilin anladığı safiyetteki sosyal gruplarla özdeşlik göstermez. Bizim memurlar olarak yorumladığımız maaşlı grubun içinde sosyolojik anlamda işçi sınıfına dahil çok sayıda kişi vardır. Keza, İşçi Sigortalarına dahil olan çok sayıda hekim, mühendis, avukat (hattâ aynı anda serbest meslek icra etseler dahi) sırf hukukî ve biçimsel statüleri yüzünden devlet kesimi veya özel kesim işçileri arasında görünmektedir. Sosyolojik karakterleri bakımından işçi sınıfından ayrı olan ve ortalama gelirleri ortalama işçi ücretlerini önemli derecede aşan böyle bir alt grubun varlığı, istatistikî serilerimizde devlet ve özel kesim işçileri olarak görünen grubun işçi sınıfını gerçek anlamda ve tamamen temsil etmesine engel olmaktadır.

Ayrıca bu etken işçi sınıfının nisbî durumundaki değişme trendini de bozacak niteliktedir. Yüksek eğitimden geçmiş işgücüne ait arz-talep şartları, kol işçilerine ait piyasa şartlarından farklıdır ve bu yüzden istihdam ve gelir seviyelerindeki gelişim eğilimleri bu iki grup için farklı ilkelere tabi olacaktır. Trendi etkileyen bundan da önemli bir diğer olgu vardır: Sözü ettiğimiz yüksek vasıflı, yetişkin personelin İşçi Sigortalarına alınması ve hukuken işçi statüsüne girmesi 1954-1955 yıllarında başlamıştır. Dolayısıyla bu yıllardan itibaren işçi gelirlerinde ve işçi sayısında tamamen zahirî bir artış meydana getirmektedirler. 1954'ten önceki yılları, sözü edilen katılmaların geniş ölçüde meydana geldiği

(20) Korum, *op. cit.*, s. 4.

(21) *Ibid.*, s. 5.

GELİR DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

yıllarla karşılaştırırken bu zahirî artış bertaraf edilemediği trend bozulmaktadır.

Grupların büyüklüğünü, gelir seviyelerini, trendleri bozma ündeki bu türden etkenlerin varlığı, ve bütün bunların dışında kemizdeki resmî istatistiklerin genel zafiyeti yüzünden bu çamada ulaştığımız sonuçların değerlendirilmesinde bir hayli iyatlı davranmak gerekecektir.